

Esterházy Pál, a műkedvelő mecénás

Egy 17. századi arisztokrata-életpálya a politika és a művészet határvidékén

Szerkesztette Ács Pál, a szerkesztő munkatársa Buzási Enikő, olvasószerkesztő Székely Júlia, Budapest, reciti, 2015, 618 l.

A 2013 tavaszán Esterházy Pál (1735–1713) halálának 300. évfordulója alkalmából tartott konferencia előadásainak tanulmányváltozatait olvashatjuk ebben az oldalszámra is impozáns, 600 oldalon is túl terjedő kötetben. Már itt szeretném megjegyezni, hogy a szerkesztő, Ács Pál és munkatársa, Buzási Enikő, valamint az olvasószerkesztő, Székely Júlia munkája, amely nemcsak a szöveg precíz gondozásában, hanem a képanyag jó minőségében és ütemezésében is megnyilvánul, a színvonalas reciti-kiadványokhoz méltó tanulmánykötetet eredményezett. A szerkesztők hat téma köré csoportosították a 32 tanulmányt, s bár néhányat közülük akár másik fejezetbe is lehetett volna sorolni, így is jól megtalálták a helyüket, bizonyítva a téma interdiszciplinaritását és a szerzők sokszor kitapintható együttgondolkodását.

Esterházy Pál jelentős történeti személyiség: politikai pályafutása, felekezeti elkötelezettsége, mecénási tevékenysége, irodalmi forgolódása, zenei műveltsége, kulturális intézményrendszer-teremtő képessége igényli, a forráshelyzet pedig lehetővé is teszi a sok szempontú megközelítést. A herceg 78 életéve során hatalmas gyűjteményi anyag keletkezett: itthon a Magyar Nemzeti Levéltár (Esterházy család hercegi ága levéltára), az Iparművészeti Múzeum, a Magyar Nemzeti Múzeum, az Országos Széchényi Könyvtár, Ausztriában az Esterházy Privatstiftung

Fraknóban és Kismartonban őriz számottevő anyagot Esterházy Pál hagyatékából.

A színvonalukban nagyon különböző tanulmányok egy része gyűjteményi kutatásokon alapul (Martí Tibor, Szilágyi András, Király Péter, Mitropulos Anna Diána, Buzási Enikő, Kiss Erika, J. Újváry Zsuzsanna, Nagy Levente, Tóth Gergely, Monok István–Zvara Edina, Margit Kopp, Bajáki Rita), néhányan még forrásokat is közölnek, és az új eredmények valóban sokat pontosítanak vagy módosítanak az eddig ismert Esterházy Pál képen például a politikai pálya vagy a művészeti mecenatúra tekintetében. Más tanulmányok az eddigi ismeretek szintézisére vállalkoznak, újragondolják, rendezik az eddigi ismereteket (Mikó Árpád, Utasi Csilla, Orlovsky Géza, Bartók István, Hargittay Emil, S. Sárdi Margit, Polgár Anikó–Csehy Zoltán). Végül van néhány írás, amelyeknek kevésbé indokolható a jelenléte a címében és tartalmában is Esterházy Pálhoz kötődő kötetben. Tömösvári Emese a filológia eszközeivel ügyesen bizonyítja ugyan Esterházy Miklós szerzőségét egy politikai iratra vonatkozóan, de mindez csak érintőlegesen kapcsolódik Pálhoz. Pénzes Tiborc Szabolcs az anya, Nyáry Krisztina felekezetváltásáról értekezik kevés új szempontot kínálva. Medgyesy S. Norbert az Esterházy Pál halála után az alapítványa segítségével bemutatott családtörténeti színdarabokat veszi sorra kétségtelenül fontos konklú-

ziókkal. Czibula Katalin térből és időből még jobban kiterve egy balettelőadás (1772) körülményeit idézi fel – a táncjátékot a Bessenyei György *Esterházi vigasságok* című költeményéből ismert Louis de Rohan herceg Esterházában tett látogatása első estéjén mutatták be.

A kötet éléről hiányzik Galavics Géza művészettörténésznek az Esterházy Pállal foglalkozó kutatásokat áttekintő előadása (*Esterházy Pál, a mecénás – ugyanarról negyedszázad múltán*), a címben szereplő 25 év az ő 1989-ben megjelent, máig irányadó, sokakat inspiráló tanulmányára (*Esterházy Pál, a mecénás*) utal. A tanulmány híján most csak néhány fontos eredményre utalok, például Esterházy zeneművének kritikái kiadására (*Harmonia Caelestis*, 1711, kiad. Sas Ágnes, Bp., MTA ZTI, 1989), ugyanekkor hadtörténeti műve, levelei és naplója megjelenésére (*Mars Hungaricus*, s. a. r. Iványi Emma, Bp., Zrínyi, 1989), és két mariológiai művének hasonló kiadásaira, illetve az azokat kísérő tanulmányokra (*Az egész világon levő csudalatos Boldogságos Szűz kepeinek...*, SZÖRÉNYI László tanulmányával, Bp., Balassi, 1994; *Az Boldogságos Szűz Mária szombattya*, GALAVICS Géza, KNAPP Éva és TÜSKÉS Gábor tanulmányával, Bp., Balassi, 1995).

A kötet nagy bevezető, korábbi kutatásokat is felvillantó összegzése R. Várkonyi Ágnestől származik, akinek – ahogy Ács Pál is említette az előszóban – ez egyben az utolsó írása. R. Várkonyi Ágnes kijelöli a korszerű életrajz megírásához vezető történeti kutatások lehetséges irányait, s komoly interdiszciplináris kihívásnak látta a feladatot. A politikai irányváltások indokainak feltárása mellett szerinte a nádor kapcsolati hálózatának, továbbá politikai nyelvezete változásainak vizsgálata sem kihagyható.

A megírandó biográfiához remek adatokat és gondolatokat kínálnak a történetesek kötetbeli tanulmányai: Martí Tibor Esterházy aranygyapjas rendjellel való kitüntetésének körülményeit a rend bécsi és madridi archívumaiban és a családi levéltárban található dokumentumok alapján dolgozta fel invenciózusan, megállapítva, hogy Esterházy ezzel a bécsi ünnepi ceremóniával vált a nemzetközi arisztokrácia elfogadott tagjává. J. Újváry Zsuzsanna a folyamatosan gyarapodó, az ország legnagyobb birtokosává növe és felelősen gazdálkodó Pál birtokszerző és -fejlesztő politikáját tekintette át. Az írás világos hozadéka, hogy a herceg mecenatúrájának anyagi hátterét a hatalmas ingatlanvagyon révén mobilizálható források biztosították. Varga J. János pedig a „keskeny pallón” egyensúlyozó nádor politikai működését igyekszik differenciáltabban láttatni az 1688-ban összeállított, Magyarország megújítását célul tűző két tervezete elemzésével.

Egy modern életrajz persze arra is igyekszik majd választ keresni, hogy ki volt Esterházy Pál. Milyen volt személyisége, mit gondolt a családjáról, önmagáról, hogyan látták őt a kortársak, és ő hogyan szemlélte korát? Hogyan változott identitása az évek előrehaladásával? Többen is foglalkoznak ezekkel a kérdésekkel Pál fennmaradt naplói, levelezése, végrendeletei és nyomtatásban is megjelent életrajza alapján. Utóbbi – a császári történész, Galeazzo Gualdo Priorato gróf olasz nyelvű Esterházy Pál-életrajza 1674-ből – Blaskó Barbara fordításának köszönhetően immár magyarul is olvasható Bitskey Istvánnak az életrajz keletkezését ismertető tanulmányához kapcsolódva. Priorato az uralkodóházhoz feltétlen lojalitását kinyilvánító Esterházy intenci-

óinak és feljegyzéseinek felhasználásával hozta létre a mitologikus múltba vezető családtörténet egy korai változatát.

A múlt konstruálásának és a jelen tevőleges alakításának állomásait S. Sárdi Margit, Király Péter és Utasi Csilla is nagyszerűen érzékelteti. S. Sárdi Margit Pál fiatakori naplóit – egyrészt az anyja által megkezdett napló folytatását 1689-ig, másrészt az önálló kompozíciónak tekinthető önéletírását – erőteljes én-központú, öngizoló élettörténet átértelmezésnek tartja, utóbbiban Pál ráadásul kedvére válogatott emlékeiből (vagy hozott létre emlékeket? vagy kisajátította más emlékeket?) üde, személyes hangon. A narratíva korábbi feljegyzésekre támaszkodhatott – erre gyanakszik Király Péter is, amikor Esterházy Pál 1653-as délnémet körútjának időbeli lefolyását követi végig a latin útinapló nyomán. Az aprólékos munkával összegereblyézett forrásadatok révén nyilvánvaló, hogy az utólagosan összeállított latin nyelvű tiszttázat nemcsak a személyesen átélt élményekből táplálkozott, hanem úti- vagy más könyvekben olvasott leírásokkal is kiegészült. Utasi Csilla Esterházy Pál önreprezentációs technikáját: a valláshoz, a halálhoz, önmagához, a családhoz való viszonyt elsősorban a végrendeletei alapján vizsgálta. Az 1685–1713 közötti időszakból legalább 48 (!) ilyen jellegű forrás található ma levéltárakban jórészt kiadatlanul, amelyek jól illusztrálják a sokféle módon megnyilvánuló és folyamatosan változó-alkalmazkodó szereptudatot, a világi és a transzcendens életszerepeket.

Az ősi családi múlt megteremtése ugyancsak a reprezentáció és nem a hitelesség kérdése volt a korban. Nagy Levente egy érdekes mozzanatra figyelt föl ezzel kapcsolatosan, amikor észrevette,

hogy Pál fraknoi ősgalériájának Drakula-festménye összefüggésben lehet az 1700-ban kiadott Esterházy-nemzetségekönyv, a *Trophaeum* egy rokonításával: eszerint az apa, Esterházy Miklós első feleségének, Dersffy Orsolyának családja (Oláh) rokonságban állt nemcsak Mátyás királlyal, de Drakula vajdával is. Ráadásul egy kéziratban maradt forrás, benne az Oláh-Drakula család gondosan kidolgozott családfájával, is megerősíti, hogy Esterházy Pál a bizonyításhoz virtuóz módon használta fel a megörökölt Oláh-levéltár okleveleit. Mentségére legyen mondva, hogy a jeles rokonságot már Oláh Miklós is „felfedezte” a 16. században, Pál tulajdonképpen csak újra hasznosította az ismereteket.

Érdemes itt megemlíteni Mikó Árpád tanulmányát az Esterházy-kincstár Mátyás királlyal kapcsolatba hozható tárgyairól. Ilyen darab például egy kulacs alakú díszedény, egy gyűrű jégcsap alakú gyémánttal, az ún. Mátyás-serleg és a Mátyás-mente. Ezekről sorra kiderült az elmúlt évek kutatásai során, hogy provenienciájuk fiktív, tehát nem Mátyástól (immár a rokontól) származnak, de a kincstár rangját, presztízst feltétlenül emelték. A fikció és továbbélése a témája Tóth Gergelynek is, aki az előbb említett *Trophaeum* genealógiai fikciójának 18–19. századi utóéletét tekintette át. A lassan kialakuló tudományos történetírás az Esterházyak befolyása és nagy tekintélye miatt óvakodott a koholt családtörténet kritikájától. Ráadásul a korai oklevelek, illetve ismeretük hiánya sokáig bizonytalanságot okozott a történészek körében. Schwartzner Márton és Fejér György mutattak rá először a fikció tarthatatlanságára, az ügyetlen hamisításra. Tóth Gergely megfogalmazása, miszerint a 18. század-

ban a magyar történetírás „nem volt felkészülve egy ekkora mértékű hamisításra”, mégis erős túlzásnak tűnik a műben szereplő 165 személyiségből (több mint 100 közülük már 1526 utáni) összegyűrt családtörténet egészét tekintve.

Az ősi múltat felvillantó *Trophaeum* után Esterházy Pál költészete is mérlegre került a kötetben. Orlovsky Géza, Hargittay Emil és a Polgár Anikó–Csehy Zoltán szerzőpáros a 19. század vége óta tartó vitát, tudniillik, hogy Zrínyi epigonja-e Esterházy, egyértelműen a *nem* felé billentik. Orlovsky Géza szerint a 29 versből összesen ötöt állított össze idegen strófákból, illetve verssorokból a költő – Listius Lászlótól és Zrínyi Miklóstól kölcsönözve. Közülük is különleges az *Arianna sírása és keserves halála*, amely inkább nevezhető palinódiának, Zrínyi verse újraírásának, „versengés szándékával való újrafeldolgozásnak”, semmint plágiumnak. Figyelembe veendő szempont az is, hogy bár Esterházynak biztos lett volna lehetősége a publikálásra, ez mégsem történt meg. Így megmaradt a gyönyörködtetés, az intim játék, az e mögött felsejülő kétségtelen tehetséggel rendelkező műkedvelő *dilettante* alakja. Még röviden kitérnék Orlovsky Gézának arra a megjegyzésére, hogy *A magyar irodalom története* (közkeletű nevén: *Spenót*, 2. kötet, 1964) Esterházyt árulónak tekintette, mert sógora, Nádasdy Ferenc lefoglalt festményeiből visszaautásította a Zrínyiek, Frangepán és Wesselényi portréit. Ennek az állításnak a forrását később Kovács Sándor Iván és Orlovsky is sikertelenül kereste. Időközben Buzási Enikő rekonstruálta az eredeti forrás alapján (Századok, 144[2010]/4), hogy Pál pontosan milyen képeket nem vett át 1676-ban: „nem került Esterházyhoz Wesselényi Ferenc, Zrínyi

Miklós, Zrínyi Péter és Frangepán György ábrázolása”, ennek (a visszaautásításnak?) okára azonban a források nem világítottak rá.

Visszatérve Esterházy Pál költészetéhez, Hargittay Emil előljáróban megemlíti, hogy az RMKT XVII/12. kötetében 140 lapon közölt szövegegyütttest csupán 9 oldal tárgyi jegyzet kíséri (néhány tévedéssel is tarkítva); a rendelkezésre álló kéziratok alapján pedig azt szűri le, hogy Esterházy Pál 1670-ben is vállalta ifjúkori verseit, sőt a frissebbekkel vegyítve új ciklusrendet alakított ki. Mindez túlmutat a gimnáziumi gyakorlatokon és a romantika előtti imitációs-kompilációs módszer legsikerültebb példájának tekinthető. Polgár Anikó és Csehy Zoltán az Arianna-versről állapítják meg, hogy Esterházy szoros imitációs eljárása a késő császárkor költészetének antik *cento* műfaját idézi, ahol a kanonizált szöveg más olvasatba kerül. Az új struktúra – Zrínyi és Gyöngyösi mítoszvariánsaival is összehasonlítva – a művészsors egyfajta önreflektív metamorfózisa, „a költészet integritásának pusztulása” értelmezést is megengedi.

Más a helyzet Esterházy Pál mariológiai műveivel, mint ahogy azt korábban Szörényi László, Knapp Éva és Tüskés Gábor is kimutatták, bátran és szó szerint merített más szerzőktől. Bartók István ezúttal az eddig nem kutatott, 1698-ban Bécsben *Speculum Immaculatum* címmel megjelent (2. kiadás: Kassa, 1747), a szepőlötnen fogantatásról szóló értekezés forrásainak eredt nyomába. Messzire nem kellett mennie, Esterházy már az előszóban megnevezte mindkettőt: az első rész Caelestinus Sfondratus Szent Gallen-i bencés főapát *Innocentia Vindicata* című műve első részének (St. Gallen, 1695; Bécs,

1696) betűhű átvétele; a második rész pedig Willem Herincx németalföldi ferences szerzetes *Summae Theologicae Scholasticae et Moralis* című négykötetes művének (Antwerpen, 1660) második kötetéből kiragadott részlet változatlan utánközlése. Hogy miért éppen ebből a két kortárs műből válogatott, és hogy egyáltalán mennyire ismerte a szeplőtlen fogantatásról szóló teológiai viták különböző vonulatait, egyelőre még nem tisztázott.

Bajáki Rita ugyancsak egy forrást keresett, mégpedig az Esterházy Pál nádor imájaként a 20. században nagy népszerűsége szert tevő szöveg eredetijét próbálta megtalálni Esterházy Pál nyomtatott és kéziratossá műveiben. Írásával kapcsolatosan a probléma összetettségéről és Esterházy Pál imádságainak jelentős korpuszáról Knapp Éva közölt nemrégiben egy tanulmányt (ITK, [119]2015, 289–335).

Nemcsak a nádor imája, hanem *A Boldogságos Szűz Mária [...] szombatja* című kegyességi mű is nagy tiszteletnek örvendett a későbbi századokban, ahogy ezt Voigt Vilmos tanulmánya is alátámasztja. Az 1858–1935 között 17 kiadást, szlovák és horvát fordítást megért műnek az 1935-ös változatát mutatja be részletesen a szerző. Az Esterházyakkal kapcsolatos halotti beszédek szövegét ketten is vallatták. Déri Eszter az Esterházy Pál temetésén elhangzott magyar nyelvű prédikáció asztrológiai szimbólumainak tárta fel az irodalmi párhuzamait, a még sok kutatást igénylő téma során nem csupán Vargyassi András szövegét érdemes figyelembe venni, hanem az ugyancsak emblemikus elemeket felvonultató latin és német nyelvű beszédekét is. Maczák Ibolya Esterházy Pál Ilona és Krisztina nevű apácalányainak élethelyzetéről adott bevezetője után a két lány halotti prédikációját elemzi a család-

reprezentáció jellegzetes megnyilvánulásainak tartva azokat. Ugyanakkor maga is észrevételezi, hogy az egyik beszédet nem is Ilona temetésén mondták el, hanem a nagyszombati egyetem egyik meg nem nevezett tagja írta, kiadását pedig az Esterházy-alapítvány támogatta.

A Pál mecénatúrájával és gyűjteményeivel foglalkozó tanulmányok a gyűjtői profil megrajzolására koncentrálnak. Két aspektusban már tisztábban látunk, egyrészt, hogy mit gyűjtött, másrészt, hogy hogyan prezentálta a gyűjteményeit. Pál érdeklődése kiterjedt ötvösművekre, kárpitokra, fegyverekre, elefántcsontból faragott tárgyakra, ezüstbútorokra, órákra, könyvekre, ritkaságokra és festményekre. Margit Kopp 2013-ban megvédett diplomamunkájának rövidített változatában Pál képzőművészeti programjának egy érdekes és szerinte tudatos vonására hívja fel a figyelmet. A fraknói vár festményraktárából előkerült képek egy része levágott fejet ábrázol – részben Judit és Holofernész, részben Salome történetét elevenítik meg. Kopp mindezt kölcsönhatásban látatja Esterházy Pál életének bizonyos eseményeivel, például korábbi színpadi szerepeivel és bátyja, László hősi halálával. Szilágyi András néhány emblemikus tárházi tárgy megrendelői kontextusát vizsgálja: egy ezüst dombormű votívtabláét (ma Czestochowa, pálos rendi kincstár), egy elefántcsont figurákkal rakott Mária-oszlopét (ma Esterházy Privatstiftung, Fraknó/Forchtenstein), amely az Am Hofon III. Ferdinánd által állíttatott szoborkompozíció kincstári változata. A tanulmány végén közölt két izgalmas jegyzék egyértelművé teszi, hogy Esterházy fontos állami eseményekkor (országgyűlés, koronázás) egy státuszát reprezentáló kincsválogatást tárt a helyszínen a szűkebb nyilvánosság elé.

Ugyanerről a témáról – a politikai rendezvényeket kísérő művészi reprezentációról, a látvány és teátrum politikára való reflexiójáról – szól Pintér Mária Zsuzsanna írása, aki a soproni jezsuita kollégiumnak az 1681-es soproni országgyűlés ideje alatt bemutatott két színelőadást és azok Esterházy Pállal való összefüggéseit tárgyalja.

Monok István és Zvara Edina átfogó tanulmányban jellemzik az Esterházy-könyvtárat, és a részben ma is meglévő állományból azonosított 800 tulajdonosi bejegyzés, illetve fennmaradt jegyzékek alapján próbálják leválasztani a Pálhoz tartozó könyveket. Meglepő ez a sok possessor – abban egyetértek a szerzőkkel, hogy hagyatékok révén is gyarapodott a könyvállomány a 17. század folyamán, de a nagyszámú külföldi tulajdonos arra utal, hogy a század végétől, majd a 18. században az Esterházyak aukciókon is vásároltak. Monok István megállapítása, miszerint az olvasmányanyag nagysága és minősége az európai arisztokráciába való gyors illeszkedést mutatja, egybecseng a Pál mecenatúrájáról szóló kutatások eredményeivel. Itt említeném Király Péter érdekes, a birodalmi mintákat követő gyűjtői ízléssel szemben kissé más képet érzékeltető konklúzióit Pál zenekarával kapcsolatosan: míg az 1721-es inventáriumban összeírt kották között bécsi zeneszerzők művei is rendre feltűnnek, Pál zenekara középszerű, regionális, nincsenek olasz és bécsi zenészek. A helyiekből építkező udvari zeneélet jellegzetes alakja volt Mathias Pollerman, akit Esterházy Pál taníttatott ki udvari és tábori trombitássá, majd 1685-ben, saját kérésére 24 év szolgálat után elbocsátotta.

A gyűjtemények bemutatásával, felépítésével foglalkozó tanulmányok érdeme, hogy alapvető terminológiai kérdé-

seket tisztáznak. Buzási Enikő források segítségével feltárja a gyűjteményi formák megnevezéseinek (*tárház, Schatzkammer, kincstár, Kunstkammer, levéltár, könyvtár, bibliotheca, galéria*) megjelenését és nem mindig következetes használatukat. A gyűjtemények a két fő rezidencia, Fraknó és Kismarton között oszlottak meg: Fraknón a biztonságban tartott kincses tárházat és családi levéltárat helyezték el, míg Kismartonban 1664-től kezdve biztosan tudunk egy Kunstkammerről és bibliothecáról, majd 1678-tól kezdve egy galériáról is.

Buzási Enikő figyelmeztet arra, hogy a kismartoni galéria nem képtárként, hanem képek és Kunstkammer-tárgyak közös kiállító tereként működött a kastély második emeletén, és a galéria megnevezés nem a művészeti tartalomra, hanem a formára, a helyiségtípusra vonatkozott (azaz egy ablaksorral megvilágított teremre). Buzási ráadásul a kismartoni terem elhelyezkedését is felvázolta, ezzel felülírta Stefan Körner és Margit Kopp korábban, Galavics Géza születésnapjára kötetében közölt téves rekonstrukcióját. Kiss Erika a fraknói tárház kialakítását követte nyomon, ennek gyarapodását – szemben a kismartoni Kunstkammerrel, amelynek nem maradt fent Pál korabeli leírása – több inventárium segítségével is fel lehet mérni (1685, 1693, 1696). Az 1690-es évek közepére egy teljesen új tárházi termet építettek Fraknón, amit egyébként Mitropulos Anna mesterekre vonatkozó fraknói levéltári kutatásai is megerősítenek, és ahol a család óriási értéket képviselő kincseit látványosan, de nem nyilvánosan állította ki Esterházy Pál. A mecenatúra-fejezet egyik legfontosabb tanulsága, hogy Pál gyűjteményei nem voltak egyformán színvonalasak, nem

mindenhol érvényesült a finom gyűjtői ízlés. Bár biztosan nem rendelkezett nagy mestereket felvonultató jelentős galériával, de az ötvöstárgyak, arany- és ezüstművek, textíliák, könyvek és fegyverek gyűjtése terén lépést tarthatott a nagy bécsi arisztokrata családokkal.

Végül fontosnak tartom még egy dolog tisztázását, már csak azért is, mert több nem művészettörténeti tanulmányban is tévesen szerepelnek bizonyos adatok. A fraknoi vár jelenleg az Esterházy Privatstiftung tulajdonában van. A várat 2005-ben nyitották meg a látogatók előtt, és az ott látható tárházi termet és a benne lévő tárgyakat az idegenvezetők, illetve az ottani kiadványok az egyetlen, eredeti helyén megőrzött európai Kunstkammerként aposztrofálják. Buzási Enikő és Kiss Erika kutatásai éppen arra világítanak rá, hogy Fraknón Esterházy Pál idejében *nem volt* Kunstkammer, azok a tárgyak (kitömött állatok, természeti csodák, naturáliák, modellek stb.), ame-

lyek ma ott a szekrényekben, mennyezetre függesztve láthatók, még 1721-ben is jórészt Kismartonban voltak, és csak Esterházy Pál halála után, valamikor a 18. században kerültek Fraknóra, tehát a jelenlegi kiállítás mögül éppen a történeti hitelesség hiányzik.

Az eltérő nézőpontú, sokféle témát felölelő, egymást jól kiegészítő tanulmányok nem lineáris olvasmányként szolgálnak, hanem arra, hogy szemezgessünk a herceg életéről és életművéről szóló írásokból. A kiolvasható eredmények a kötetet a korszak és Esterházy Pál kutatói számára megkerülhetetlenné teszik. Ugyanakkor aligha kétséges, hogy az életmű – amely, egyetértve Ács Pál előszóiban olvasható megállapításával, „örök metamorfózis volt” – értékelése a 300 év elmúltával és ennek a tisztelő kötetnek a megjelenésével sem zárulhat le.

Viskolcz Noémi

(Esterházy Károly Főiskola)

„Édes érzékenység”

Tanulmányok Ányos Pálról

Szerkesztette Pintér Márta Zsuzsanna, Budapest–Veszprém, Gondolat Kiadó–Pannon Egyetem Modern Filológiai és Társadalomtudományi Kar, 2014, 220 l.

Ányos Pált az irodalomtörténet a magyar szentimentális, érzékeny vagy érzelmes költészet első jelentős képviselőjeként tartja számon. Olyan költőként, aki ugyan még sok szállal kapcsolódik a barokk kultúrához, de a barokk költészethez képest mindenképpen új minőséget hozott létre. Személye és művei iránt az utóbbi negyedszázadban élénkfilológiai érdeklődés

tapasztalható. 1994-ben a veszprémi Vár Ucca Tizenhét negyedévkönyv tett közzé Ányos-számot, mely egy csokorba gyűjtötte az Ányosra vonatkozó legfontosabb régebbi és újabb irodalomtörténeti értékeléseket. Jankovics József és Schiller Erzsébet 2007-ben Ányos verseinek, szépprózai műveinek és leveleinek új, minden eddiginél pontosabb kiadását tették közzé, majd

két évvel később Ányos egyházi beszédeit adták ki.

A Pintér Márta Zsuzsanna által szerkesztett új Ányos-tanulmánykötet gerincét a 2011-ben, a költő születésének 255. évfordulója alkalmából a veszprémi Pannon Egyetemen tartott Ányos-konferencia előadásainak írott változata adja. A kötet azonban több, mint konferenciakiadvány: összegzésre, az Ányos-kutatás aktuális állásának bemutatására törekszik, s ezért szerepelnek benne korábban máshol már publikált, de az utóbbi években keletkezett Ányos-tanulmányok is.

A tanulmányok sorát Bíró Ferenc *Ányos Pál és örökösei* című írása nyitja. Ez érthető, hiszen ez idáig Bíró foglalkozott a legbetheatóbban Ányos költészetével, *A fiatal Bessenyei és íróbarátai* című monográfiában részletesen elemezve Ányos viszonyát az érzékenység Bessenyeinél megjelenő változatához. Jelen kötetben szereplő tanulmánya nem az érzékenység problematikáját tárgyalja. Arra mutat rá, hogy Ányos jelentősége eszme- és költészettörténeti szempontból elsősorban nem az érzékenység tematikájának megjelenésében keresendő, hanem történeteszemléletében: kortársaira és közvetlen utókorára ezáltal hatott leginkább. A gondolatmenet szervesen kapcsolódik *A fiatal Bessenyei és íróbarátai*ban megfogalmazott tételekhez, de jelentősen továbbfejleszti azokat. Bíró ezúttal azt az Ányosnál megjelenő új koncepciót állítja középpontba, amely a nemzet fogalmát a hazafiúi érdemre alapozza, a nemzet emlékezetébe való bekerülést az érdemtől teszi függővé. Ányos nemcsak a nemzetfogalmat alakítja át, hanem azáltal, hogy a nemzeti emlékezet elsődleges letéteményésének a költészetet tekinti, a bárdköltő szerep megvalósítása felé is megteszi

az első lépést. A tanulmány arra is rámutat, hogy e koncepció igen sikeres volt, s az érdemdús emberek közösségének képzelete – habár némiképp módosult formában – megtalálható Batsányi Jánosnál és Virág Benedeknél is. A nemzeti múlthoz való viszonyt és a nemzetfogalmat középpontba állítva Bíró újfajta összefüggések keretébe illeszti Ányos költészetét.

A kötetbeli többi tanulmány három tematikus csoportba rendeződik. Egy részük Ányos életrajzára vonatkozóan közöl új adatokat, illetve egyes szövegek filológiai kérdéseit vizsgálja, több esetben korrigálva a szakirodalom eddigi megállapításait. Jankovics József és Schiller Erzsébet *Fragmentumok Ányos Pál életrajzához* című tanulmánya korabeli források, eddig feltáratlan levéltári anyagok közlésével gazdagítja a költő életviszonyairól eddig kialakult képet. Labádi Gergely bravúros mikrofilológiai nyomozással tárja fel, hogy az eddig Ányos szerzeményének tekintett *Az Ifjuságnak hivataljáról* című vers eredeti változatát valójában Naláczy József írta. Szelestei N. László az *Énekek könyve* című egyházmegyei énekeskönyvként közreadott gyűjteményt elemzi, Császár Elemérrel szemben amellet érvelve, hogy Ányos nem pap-költő barátai segítségével, hanem önállóan állította össze a részint fordításokat, részint önálló szerzeményeket tartalmazó gyűjteményt.

Jankovics Józsefnek és Schiller Erzsébetnek a kötetben szereplő második tanulmánya két ismeretlen Ányos-szövegre hívja fel a figyelmet: a Buda visszafoglalása alkalmából tartott prédikációra, illetve a Mária Terézia halálára írt epitáfiumra. Utóbbi ugyan csak töredék, verskezdemény, de ebben a formájában is egyértelműen tanúskodik Ányos Mária Terézia iránti rajongásáról, s így jól ki-

egészíti a költő politikai felfogásáról más művei, elsősorban a *Kalapos király* alapján eddig kialakult képet. E blokk leginkább elgondolkodtató írása Pintér Márta Zsuzsannaé: *Három dokumentum Ányos Pál iskolaéveihez*. Szerzője korabeli színlapok segítségével kimutatja, hogy Ányos 16–17 éves pápai diákként több történeti tárgyú színdarab bemutatásában is részt vett, sőt azok főszereplője volt. Pintér érdekes feltevése szerint talán ez, vagy legalábbis részben ez az élmény is motiválta Ányosnak a pálos rendbe való belépését.

A tanulmányok második nagyobb csoportja Ányos kulturális beágyazottságát, kapcsolatait, műveinek recepcióját tárgyalja. Egyed Emese Ányos és Barcsay episztoláinak elemzésével a két költő közötti baráti viszony történetét rajzolja meg, rámutatva a művelődésről, a civilizációról való gondolkodásuk filozófiai kontextusára is. Demeter Júlia Ányos Pál és a színház kapcsolatát elemzi, aprólékosan összegyűjtve mindazon utalásokat a költő különböző műveiből, amelyek valamely a maga korában népszerű drámai mű ismeretét jelzik. A felvilágosodás kori színháztörténetben járatlan mai olvasó számára nehezen értelmezhető hivatkozások megvilágításával Demeternek sikerül bizonyítania, hogy Ányos olvasmányai között voltak érzékeny szomorújátékok is. Pintér Márta Zsuzsanna második tanulmánya egy Ányos-vers érdekes vándorlását, kontextusváltását tárja fel. A kéziratos hagyományozódást vizsgálva arra mutat rá, hogy Ányosnak a kortársak által kedvel másolt verseinek egyike egy korabeli drámába is bekerült. A csak kéziratos formában fennmaradt, s az irodalomtörténet által eddig nem méltított szomorú- vagy érzékenyjáték szerzőjét Pintér azzal a Barczafalvi Szabó Dáviddal

azonosítja, aki *Siegwart* magyar fordítójaként ismeretes. Mint rámutat, Ányos feltehetőleg még a magyar fordítás megjelenése előtt, eredeti nyelven olvashatta a német kultuszregényt, s a regény hatására keletkezett verse (a Marianna halálán kesergő *Siegwart* panasza) került be a kéziratos drámába. A szöveg vándorlásának elemzése nemcsak a tematika iránti érdeklődésre vet fényt, hanem a korabeli szerzőknek az érzelmek nyelvi kifejezése terén tett erőfeszítéseit is jelzi.

A tanulmányok harmadik csoportjába egyes műveket vagy műfajokat értelmező írások tartoznak. Hermann Zoltánnak az *Érzékeny levelek*et elemző tanulmánya abból a téziszből indul ki, hogy Ányosra jelentős hatást gyakorolt a winckelmanni grácia-tan, s a költő érzékenysége is a grácia fogalma felől érthető meg. Ebből a nézőpontból az *Érzékeny levelek* olyan bonyolult szerkezetű szövegnek mutatkozik, amely a grácia-tan programnyilatkozataként és a földi gráciáknak való hódolásként egyaránt olvasható. Schiller Erzsébet itt újraközölt tanulmánya egy másik rejtélyes Ányos-művel, az *Érzékeny gondolatok* című ciklussal foglalkozik. Már az Ányos verseit 1907-ben kiadó Császár Elemér megjegyezte, hogy ezek talán fordítások, sőt, hogy talán „még a költemények eredetijeit sem önálló termékei a költői képzeletnek, hanem képekhez, esetleg képek sorozatához készült szövegek” (ÁNYOS Pál *Versei*, kiad. CSÁSZÁR Elemér, Bp., Franklin, 1907, 207). Schiller megállapítja, hogy a versciklus a kora újkori emblémáskönyveket idézi, és azt feltételezi, hogy egy vagy több ilyen emblémagyűjtemény ismeretében, azok által inspirálva készült. A tanulmány szerzőjének azonban sajnos nem sikerült olyan emblémáskönyv nyomára bukkania, amely Ányos forrásaként lenne azo-

nosítható, s olyan emblémát sem talált, amely megfeleltethető lenne a versciklus egyik vagy másik darabjának. Minthogy a versciklus egyes darabjai meglehetősen közhelyes képeket verselnek meg, az emblémáskönyvekben számos párhuzam található, továbbra is nyitott marad azonban a kérdés, milyen inspiráció alapján dolgozott Ányos.

Csehy Zoltán az *Alexis* című verset, Ányos egyetlen eklogáját teszi elemzés tárgyává. A szakirodalom eddigi ítéletével szemben amellet érvel, hogy nem elhibázott, esztétikailag értéktelen műről van szó, hanem olyan antikizáló karakterű eklogáról, mely nem a 18. század második felének német idillköltészete fényében, hanem Vergiliushoz, Faludihoz való viszonyában érthető meg. Érdekes – bár részletesen ki nem fejtett – megfigyelése a tanulmánynak, hogy Alexisnak a Vergilius második eklogájából vett alakja homoerotikus vonzalmak megjelenítésére is alkalmas lehetett. Polgár Anikó Ányos heroida-fordítását vizsgálva arra mutat rá, hogy Ányos Ovidius-átdolgozása átmenetként fogható fel Gyöngyösi és Dayka magyarítási eljárása között, amennyiben Gyöngyösinél nagyobb hűségre és könnyedebb verselésre törekszik. Némi csalódást kelt Csehy Zoltán és Polgár Anikó *Krisztus és Tritonia Pallas* című közös tanulmánya, amelynek bevezetése azt a reményt kelti az olvasóban, hogy új fénybe állítja az érzékeny költő és az egyházi szónok viszonyát. E célkitűzés azonban nem valósul meg, az írás nagyobb részét Ányos egy latin beszédének elemzése és a beszédhez fűzött filológiai kommentár teszi ki. Ányos (nem túl terjedelmes) szépprózai munkásságát a kötetben Brassai Zoltán tárgyalja, azt igyekezve bizonyítani, hogy az *Egy kisaszszonynak levele* beilleszthető a születő ma-

gyar nyelvű próza alakulásába, sőt fontos hozzájárulás ahhoz.

A kötetben szereplő írások nagyon különböző, de egymást jól kiegészítő nézőpontból veszik szemügyre Ányos műveit. Számos tanulmány az életmű kevésbé ismert szegmenseivel, eddig tüzetesebben nem elemzett művekkel foglalkozik, s a kötet írásai sok a költő életére és műveire vonatkozó új adatot és elemzési szempontot tartalmaznak. Az irodalomtörténet által eddig kevésbé méltatott műveknek az életmű értelmezésébe való bevonása, az elemzési szempontok bővítése és az új filológiai összefüggések feltárása egyaránt jelentős mértékben hozzájárulhat ahhoz, hogy Ányos Pált élesebb fényben lássuk s írói tevékenységét a maga komplexitásában ítélhessük meg.

Az „Édes érzékenység” összességében így alkalmas lehet arra, hogy Ányos munkásságának értelmezésébe olyan új szempontokat vezessen be, amelyek lehetővé teszik az 'érzékeny költő' irodalomtörténetben meggyökeresedett sematikus portréjának újragondolását. Talán ezért is némi hiányérzetet kelthet, hogy a kötetben nem található az érzékenységnak a kötet címében is szereplő fogalmára vonatkozó explicit reflexiót. Az érzékenység kétségtelenül az Ányos által talán legtöbbit használt, s rá legjellemzőbb fogalom, a kötetet olvasva azonban nem minden esetben válik világossá, az egyes írások hogyan kapcsolódnak az érzékenység problémájához. Tekintettel a témák sokszínűségére, ez nem feltétlenül elvárható, de talán mégis hasznos lett volna a címben is szereplő eszme- és irodalomtörténeti fogalom jelentését tisztázni az olvasó számára.

A kötetet felületesen olvasva úgy tűnhet, hogy az érzékenység fogalmának

értelmezésében teljes konszenzus jellemző az irodalomtörténet-írásra, s az egyes tanulmányok inkább az érzékeny Ányos Pálról kialakított képet árnyaló, kiegészítő eredményeket közölnek. Alaposabban szemügyre véve azonban némi terminológiai feszültség érezhető. Bíró Ferenc Beszenyei és Ányos érzékenységének lényegét a „világ (sőt, a »hívságok«) által nyújtott örömök iránt való fogékonyságként, a szenzualista ismeretelmélet antropológiai irányban való kiterjesztéseként” fogja fel, s elkülöníti az érzelmességtől mint irodalmi irányzattól (13). Pintér Márta Zsuzsanna viszont a Bíró által érzelmesnek nevezett regényeket – *Bácsmegyey*, *Siegwart* – nevezi érzékenynek, s ez a kettség akár zavaró is lehet az olvasó számára. Talán nem lett volna haszontalan legalább a kötet bevezetőjében reflektálni az érzékenység fogalmának összetett voltára, az irodalomtörténet-írásban való alkalmazásának történetére, az utóbbi év-

tizedek irodalomtörténet-írásában megfogalmazódott különböző pozíciókra is.

A kötetben olvasható tanulmányok nem az irodalomtörténet-írás és az antológiák által leginkább favorizált verseket tárgyalják (*Egy boldogtalannak panasza a halavány holdnál*, *Egy terhes álmotlan éjjelemkor*, *Kalapos király*), hanem inkább Ányos tájékozódásának és műveinek sokszínűségére irányítják a figyelmet. E sokszínűsége tekintettel felmerülhet a kérdés, vajon a sokféle érdeklődés hogyan kapcsolható össze az érzékeny költő alakjával? Vajon hogyan függ össze Ányos nemzetfogalma, egyházirodalmi tevékenysége, az antik irodalomhoz való kötődése az érzékenységgel? Jelen kötet sok érdekes új meglátást tartalmaz, s csak remélni lehet, hogy e részeredmények előbb-utóbb újabb szintézissé állnak össze.

Laczházi Gyula
(ELTE BTK)

Maczák Ibolya: Papírdarabok. Pilinszky János drámaírói munkássága

Budapest, Balassi Kiadó, 2015, 236 l.

Az utóbbi év Pilinszky drámaival és színházi gondolkodásával kapcsolatos munkák tekintetében termékeny volt. Ez főképp azért szerencsés, mert eddig sem a színháztudomány, sem az irodalomtudomány nem foglalkozott alaposan ezzel a lírai hangvételű, bonyolult szöveghagyományú, színházi környezetben nehezen érvényesíthető és befogadható szeptetével a Pilinszky-életműnek. Sepsí Enikő új kötetében (*Pilinszky János mozdulatlan színháza Mallarmé, Simone Weil és Robert Wilson*

műveinek tükrében, Bp., L'Harmattan–KRE, 2015 [Károli Könyvek]) a költészet és a színházi gondolkodás viszonyát elemzi. Végigvezeti az olvasót Pilinszky színházról való gondolkodásától indulva színházi, drámai kísérletein, figyelembe véve az európai, főképp a francia és az amerikai színháztudomány legújabb kutatásait.

Maczák Ibolya hiánypótló kötete Pilinszky drámaírói munkásságáról egy egészen más szemszögből beszél. Első változata szakdolgozatnak készült a Szín-

ház- és Filmművészeti Egyetemen, de már eredeti formájában is túlmutatott annak keretein, így a szerző témavezetőjének, Győrei Zsoltnak ösztönzésére kibővítette és könyvvé kerekítette írását. A szöveg a munka során tartalmilag is alakult, formálódott, ezt a kiérlelt változatot tarthatja most kezében az olvasó. Maczák Ibolya, akinek nevét és kiemelkedően alapos munkáit eddig is jól ismerték a régi magyar irodalom kutatói, új könyvében filológiai módszerekkel elemzi Pilinszky nyomtatásban is megjelent drámai műveit, bemutatva az író szerkesztői, kompiláló technikáit, stílusának alakulását. A bő szöveganyagot mozgó kötet elemzésein keresztül a szerző nem csupán azt a fontos kérdést veti fel, hogy Pilinszky drámái mennyire játszhatók, hanem az európai irodalom- és színháztörténet kontextusába helyezi azokat. Olyan inspiráló közegeket, előképeket mutat be a Pilinszky-szövegekkel párhuzamosan, mint a nő-színház, Wilson és Grotowsky színháza, Beckett, Claudel, Max Frisch, Garcia Lorca, Calderón vagy Örkény munkái.

A rövid fejezetekre osztott elemzések fontos kérdésein a szerző élvezetes stílusban kalauzolja végig az olvasót. A drámákat a műfaji besorolás, a keletkezés-történet és a szerkezet részletezése, az előképek feltárása és rövid elemzés során mutatja be.

Pilinszky poetizált drámai életműve töredékessége ellenére is megrendítő és felkavaró. A *Nagyvárosi ikonok* kötetben megjelent, líraiként meghatározott, talán a mai napig legtöbbet játszott *KZ-oratórium*, az egy hét leforgása alatt írt *Gyerekek és katonák*, a Jutta Scherrert ábrázoló fénykép hatására született *Sír-emplék*, az *Urbi et orbi a testi szenvedésről* abszurd és fiktív párbeszéde, az *Élőképek*

Csehovtól kölcsönzött motívumai, az énekesek nélküli operák (*Kopogtatások*, *Vacsora*, *Kiállítás*) terve mind kihívást jelentenek az elemző számára. Maczák Ibolya azonban elegánsan oldja meg a feladatot. A drámák kontextusukban való vizsgálata során a kötetre a tudományos és dramaturgiai elemzés összhangja jellemző. A filológiai alaposág a könyv minden lapját végigkíséri, egyben keretet ad egy a modern drámairodalom vizsgálatakor nem megszokott elemzési módszer kipróbálásához. Köztudott az, hogy Pilinszky sok esetben felhasznált más műveket és átvett részeket egyik munkájából a másikba, átdolgozott szavakat, mondatokat, egész jeleneteket. Maczák Ibolya a barokk hagyomány egyik segédkönyvének, Jeremias Drexel *Aurifodinájának* segítségével kategorizálja az átvételek típusát (*lemma*, *adversaria*, *historia*), s a szövegi példák bemutatása után arra is rávilágít, hogy míg a korai Pilinszky műveiben az átírás különböző eszközeivel élt, a kései munkákban már az „ötletkompiláció” lépett ezek helyére.

De mit is kapunk ettől a különleges módszertől? A szövegek filológia egybevetése olyan motívumokra, párhuzamokra, intertextuális kapcsolatokra, ezeken belül is a belső intertextualitásra és az újraírás különböző módjaira irányítja a figyelmet, melyek a drámák olvasása során könnyen elkerülhetnék még az elemző figyelmet is. A jól adagolt és látványos szövegpéldák nem hagynak kétséget afelől sem, hogy a szerző a tőle megszokott alaposággal járta körbe a Pilinszky-életmű egészét. A komparatív vizsgálat részeként a dramaturgiai szempontú elemzés során a szerző nem ódzkodik attól, hogy értelmezési segítséget is nyújtson, és megvalósítási lehetőségeket tárjon az olvasó elé. A Pilinszky által meg-

kívánt ruhák jelentése, a szakralitás értelmezési síkjai, a Biblia szövegének fontossága, a szerepekhez kapcsolódó mozgások, fények, a térábrázolás sajátosságai vagy az időszerkezet mind olyan részproblémák, melyek megértése nélkül képtelenség felfejteni a drámák szövegét.

Az is világossá válik az elemzésekből, hogy a számunkra megszokott dramaturgiától távolodó, hagyományos értelemben vett cselekményvezetés, karakterek, konfliktusok, dialógusok helyett egy monológokra és mozgásra építő, erősen lírai, a magány, a kommunikáció nehézségei, a szeretet, az emlékezés, a vallás és üdvözülés kérdéseit körbejáró drámaszövegeket látunk itt. Ha (Pályi András gondolatmenetét követve) Pilinszky nem tanult

meg színházul, kénytelenek leszünk mi megtanulni pilinszkyül. Ehhez Maczák Ibolya gazdag szakirodalmat felvonultató kötete jó fogódzót kínál. Miközben átfogó és alapos áttekintését adja a Pilinszky-recepciónak, rávilágít arra is, hogy ezek a drámák nagyfokú tudatosságot mutatnak szerkesztettségükben, bonyolult, réteges szövegfelépítésük pedig az értelmezések sokszínűségét teszi lehetővé. Mindenkinek figyelmébe ajánlom e kis kötetet, és a szerzővel együtt remélem, hogy az újrafelfedezés élménye és szakmai diskurzus felélénkülése kíséri majd a munkát.

Lovas Borbála

(junior kutató, MTA-ELTE Humanizmus Kelet-Közép-Európában Lendület Kutatócsoport)

„Jól őrizd helyedet.” Emlékezések Tarnai Andorra

Válogatta, szerkesztette Tüskés Gábor, munkatárs Bretz Annamária, a képeket válogatta Kecskeméti Gábor, Budapest, reciti, 2014, 123 l.

Borítóján elől a Tarnai-díj bronzplakettjének fényképével, hátul Weöres Sándor címadó epigrammájának kéziratával, különös terjedelmű és főként műfajú kis könyvet vettem némi meglepetéssel a kezembe. A tudományos világban „közönsegesen” szaktanulmányokkal szoktunk tisztelegni szeretett kollégáink, mestereink (vagy emléküik) előtt kerek évfordulónkon: ez a *libellus* viszont, első látásra minden különösebb indok nélkül, éppen Tarnai Andor halálának 20. évfordulójára jelent meg. Kivételesen nem szakszövegeket, hanem születésnap-i köszöntőket, a koporsó mellett elhangzott búcsúztatókat, visszaemlékezéseket tartalmaz: a szak-

mai arcélt – beleértve ebbe a tudományos teljesítményt és az emberi habitust – egy-egy alkalmi szöveg szubjektivitást, érzelmkifejezést is megengedő beszédmóddal mutatja meg.

Az anyagot két tömbbe szervezte a szerkesztő és munkatársa. Az első blokk születésnap-i köszöntőket, búcsúztatókat és emlékbeszédeket tartalmaz, ebben a sorrendben. Érthető, hogy itt az ünnepelet vagy megidézett tudós alakja áll a középpontban: előbb mint érett pályaszakaszba érkezett, de még tervekkel tele 60 éves tudóst köszöntik őt barátai; majd a megrendültség hangján vetnek számot munkásságával és hagyatékával kopor-

sója mellett; végül néhány év távlatából tekintenek alakjára egykori munkatársai és tanítványai – immár a tárgyilagosság igényével, de a régi, változatlan tisztelettel és megbecsüléssel. A második tömb nyolc írást közöl: a Tarnai-díjasok emlékezéseit és/vagy a díj átvételekor mondott beszédeit gyűjti csokorba. Itt egyfajta „hatástörténettel” találkozunk, hiszen a díjazottak nemcsak a Tarnai Andorral való kapcsolatukról vallanak, hanem valamiképpen arról is, miként kapcsolódik szakmai útjuk a díj névadójához.

A kötet első írása Tolnai Gábor és Klaniczay Tibor köszöntője a tudós 60. születésnapjára. Érdekes, hogy már 1985-ben érvényesen meg tudták ragadni e pálya sajátosságai közül azokat, amelyeket az azóta lezárult életmű egészéről is elmondhatunk: a filológiai kérdések tisztázása iránti igény összekapcsolódását az eszmetörténeti tájékozódással, az interdiszciplináris nyitottságot – amely a tudományos átjárás mellett a tágas látásban és a kultúrák, nyelvek közötti tájékozódás képességében is megmutatkozott –, illetve az irodalomtörténeti kutatást évtizedekre meghatározó alapművek megírását. És meg tudták „jóvendölni”, hogy „*A magyar nyelvet írni kezdik*” át fogja rajzolni a középkori irodalomról és kultúráról alkotott képünket.

A következő szöveg Bíró Ferenc ItK-beli köszöntője, ugyanarra a születésnapra. Szinte az ünnepelt helyett mondja el azt a szakmaetikai premisszát, amit ő maga, szerénysége okán, sosem állított volna magáról: hogy egy-egy tanulmánya „a szóban forgó témakörrel az adott pillanatban rendelkezésre álló teljes tényanyag figyelembe vételével” készült, s hogy ugyanakkor „olyan kutató is kevés van, aki számára olyan érdektelenek len-

nének a tények” (14) – vagyis hogy képes a feltáró és elemző munkát termékeny szintézisbe rendezni. Míg a Tolnai–Klaniczay szerzőpáros a kritikátörténeti monográfia maradandó erőnyeit, addig Bíró az *Extra Hungariam non est vitát* méltatja mint „a tömörségnek és távlatosságnak ritka szintézisét megvalósító tanulmányt” (15).

Bár Tarnai Andor neve nem jelenik meg a szövegben, akár őt köszöntő születésnapjára írás is lehetne Kovács Sándor Iván Vigilia-beli cikke, ugyancsak 1985-ből („*Halotti beszéd*”-kutatások). Ez főként a tudományszervezőre irányítja a figyelmet, hiszen Tarnai kezdeményezte, tanítványok és kollégák bevonásával, a halotti prédikációk azóta fontos kutatási iránnyá vált módszeres feltárását. A szintén Kovács Sándor Iván által jegyzett *Két magyar zászlósúr* pedig (éppen Tarnai kollégák és tanítványok körében ünnepelt születésnapjáról készült beszámolója ürügyén) nemcsak az alkalmi archaizálás játékos-komikus lehetőségeit mutatja meg, hanem az efféle játékban rejlő „jellemzetes” nyelvi erőt is.

A búcsúztató beszédek sorát Németh G. Béláé nyitja, aki főként a 18. század kutatóját – no meg a jó kollégát – méltatja, összességében azonban a tudós széles spektrumú életművének minden területét érinti. Bodnár György temetési beszédének nagyon jellemző, az elhunyt lényét találóan kifejező színtagmája: „szótlan kedvesség” (26). Egyúttal ez az írás a „kívülről érkezettek” tárgyilagosságával és átfogó látásával értékeli az immár lezárt életmű emberi és szakmai sarokpontjait, néven nevezi annak legmaradandóbb teljesítményeit. Kovács Sándor Iván búcsúbeszédének érdekessége, hogy mesterei, szakmabeli kortársai életművének sorában, velük viszonyba állítva összeg-

zi, amit Tarnai különleges adottságának tart. Záró mondatán pedig minden oktatónak, kutatónak érdemes időnként elgondolkodnia: „Méltók voltunk-e, méltók leszünk-e Hozzád?” (32).

Taxner-Tóth Ernőnek a tudós halálát követően majdnem egy hónappal megjelent nekrológja korszakos jelentőségű tudósnek nevezi Tarnait, mégis visszafogottságát, szerénységét említi első helyen, és azt, hogy „ízlése nem engedte a marxizálással érvényesülők közé tolni” (33). A folytatás pedig már a kádári kultúrpolitika értékszelektív szempontjainak kemény bírálata, Tarnai személyes sorsán keresztül: „nem is üldözött vagy látványosan mellőzött tudósról van szó: »mindössze« nem tartozott a szerző a párt futtatott kegyeltjei közé” (34). Mégis ő volt az, akinek sikerült a szívós kutatómunka révén megmentenie az ideológiai okok miatt kitagadott századok kultúráját az irodalomtörténet számára.

Ezt követően Vizkelety András akadémiai emlékbeszédét olvashatjuk. Ez a méltatás a kötet legterjedelmesebb írása, s talán a leginformatívabb is: a korhangulatot plasztikusan érzékeltető – mert kortörténetbe ágyazott – életrajzzal indít, amely végül értékelő pályaképpé alakul. Visszafogottságában is egyértelműen megmutatja, hogyan tudott Tarnai a szükségből is erényt kovácsolni, amikor a könyvtári „kényszerpálya” okán eljutott a rendkívül elmélyült forrásismeret fontosságának felismeréséhez.

Korompay H. János *Emlékbeszéde* jóval későbbi: a halál 15. évfordulóján, 2009-ben hangzott el a lovasi temetőben, Tarnai Andor sírjánál. Az alkalom természetéből adódóan több téma ismétlődik itt a korábban elmondottakból, kevésszavúsága, szellemi eleganciája, van azonban

egy fontos új gondolat: a tanítványok és fiatalabb munkatársak iránti empátia, „a csendes várakozás és a szükséges biztatás mindig jó arányú váltogatásának” (48) felemlegetése.

Hargittay Emil négyrészes, személyességében is objektív visszaemlékezése 2013-ból való. Az ismeretségükre visszautaló első rész néhány korábban már felbukkant motívumon túl a párttagságot nem vállaló tudós belső tartását és kizárólag szakmaisága miatti tekintélyét emeli ki. A tanárra emlékező második rész (50) olyan részleteket árul el, amelyek bizonyos értelemben illúziórombolónak is tűnhetnek, valójában azonban ugyanannak a szerény, igényes, empatikus személyiségnek mutatják egy másik megközelítésben, akiről a korábbi írásokban már többször olvashattunk. A tudósra emlékező harmadik rész (51–53) ráerősít a korábbiakra: az igen alapos forrásismerettel rendelkező, szintézisalkotó kutatót mutatja be néhány epizód felvillantásával. Az embert felidéző záró rész, a korábbiakhoz hasonlóan, újra csak a zárkózott, de rendkívül segítőkész tudóst aposztrofálja személyes történetek segítségével.

Szelestei Nagy László kéziratokhoz kapcsolódó személyes találkozásokat idéz fel 2013-as visszaemlékezésében, s ennek kapcsán a szisztematikus gondolkodó és forrásolvasó tudós kettős portréjához kapunk újabb vonásokat.

R. Várkonyi Ágnes írása, bár témája szerint Tarnairól szól, valójában az oktatás- és tudományügy 2014-es aktualitását sorjázza: a humántudományok háttérbe szorításának, az utánpótlás elapadásának veszélyeiről, de a módszertani kirekesztés zsákutcájáról is szót ejt, s innen nézve mutat rá Tarnai Andor értelmiségi felelősségtudatának örök időszerűségére.

Szörényi László sziporkázóan ironikus írása, miközben elbeszéli saját felvételeinek körülményeit az MTA Irodalomtudományi Intézetébe, egyúttal a kádári rendszer egyik-másik bölcsező kiszolgálójáról is megfogalmazza kritikáját, hogy aztán hozzájuk képest villanthassa fel Tarnainak nemcsak a tudását, igazát, de éleslátását is.

A következő emlékezés Tarnai bécsi tanítványától, Seidler Andréától való. Személyes kapcsolatuk felidézésének, Tarnai diákokat messzemenően tiszteletben tartó oktatói habitusa jellemzésének egyik kulcsmondata ez lehetne: „Tanítani akart, nem szelektálni” (67). És persze előkerülnek újból a korábbi témák: az európai kontextus fontossága a nemzeti ügyek vizsgálatában, vagy az imperatívusz: „nem kell mindig a főszóval haladni, hanem olyan kutatási területekre érdemes összpontosítani, amelyek még feldolgozásra várnak” (69), illetve hogy nem szégyen bevallani: a szakmát lehet hivatásként művelni, szenvedélyesen szeretni.

Pintér Márta Zsuzsanna írásának címe *Tanítványnak lenni*, és ennek megfelelően az egyetemi hallgató szempontjából elevenít fel „régimagyaros” élményeket; a kurzusleírás a korszak mai oktatójának is lelkiismeretvizsgálati szempontokat ad. A másik drámakutató, Czibula Katalin is arról a szakmai és emberi örökségről vall, amit Tarnaitól kapott.

A Tarnai-díjasok között először az első díjazott, Dávidházi Péter 2007-es írását olvashatjuk, amelyben a jól ismert motívumok mellett egy empátikus-kritikus szólam is van a néha talán túlzottan is elővigyázatos, szkeptikus tudósról: „[...] a vérébe ivódott óvatosság sok mindenben korlátozta ugyan, s ezt olykor nyilván tudományunkunk ügyei is megcsínyítették,

de önkorlátozása végül olyan életművet eredményezett, mely akkoriban nem jöhetett volna létre folytonos, nagyrészt meddő csatározások közepette” (85).

A 2008-as díjazott, Bartók István szerényen nem meri magát „hivatalosan” Tarnai-tanítványnak nevezni, hiszen nem vizsgázott nála (87). Miközben előszámlálja a kritikátörténeti munkálatok során kialakult együttműködésük részleteit, a fő hangsúlyt a tudósi szerénységre helyezi. Legrokonszenvesebb emberi vonásaként azt emeli ki, hogy „a versengés, az erőszakos törtetés, a mindenáron való előtérbe tolakodás merőben idegen volt” tőle (88). Ezek után teljesen helyénvaló az oximoronszerű közhely használata: „neki volt mire szerénynek lennie” (89).

Kecskeméti Gábor 2009-ben, a rá olyannyira jellemző módon, viszonylag kevés személyes mozzanatot említ, helyette inkább a kritikátörténeti vállalkozás mibenlétéről és távlatairól szól. Írásán azonban – és ehhez persze a szubjektív adalékok is hozzájárulnak – így is átsüt nemcsak a Mester iránti tisztelet, hanem az életmű máig tartó hatásának evidenciája.

Korompay H. János 2010-ben lett Tarnai-díjas. Egyik felidézett emléke ugyancsak Tarnai szerénységéhez kapcsolódik (93), és, a kötetecske több más szerzőjével egyetértve, mint Horváth János méltó folytatóját aposztrofálja Tarnait. Ugyanakkor a mestertől érkező bizalom természetéről is szól: „fölemelt magához, egyenrangúvá tett, feltétlen bizalmat előlegezett, amellyel nem lehetett visszaélni, amelyet állandóan meg kellett szolgálni” (94).

Szabó G. Zoltán távolról indító írása talán egyetlen, de annál lényegesebb és frappánsabb anekdota kedvéért született: hogy elmesélhesse a nyelvújítás előtti magyar nyelv erejére és a nyelvújításhoz

kapcsolódó előítéletek problematikusságára rávilágító tapasztalatát. Tarnai egy idézett mondat hallatán „csettintett rá, mint egy komoly borszakértő, amikor nagyon a kedvére való évjáratra lel, s azt felelte: »Hát igen, ez más magyar nyelv, ez még a nyelvújítás előttről való«” (97).

Debreczeni Attila, a 2012-es díjazott, nem tartozik azok közé, akik Tarnaival személyes kapcsolatban lettek volna, ő a „virtuális tanítványok” sorát gyarapítja, ha lehet ilyent mondani. Saját kutatói arcéle, érdeklődése viszont, mint a cikk is beszámol róla, sokat köszönhet Tarnai kritikátörténeti, szövegkiadói, tudományos közösségépítői tevékenységének, szemléletének: e területeket érinti röviden, programszerűen, a fájó és baljóslatú aktualitásokra is utalva.

Tüskés Gábor szintén 2012-es emlékezésében a meglepetés, megindultság elemei érezhetők, miközben maga is az emlékezés fontosságára hívja fel a figyelmet egy „emlékezetkieséses kor” kísértését hátrítva el magától (100). Egyúttal, sokadjára, ő is szóba hozza a szellem erejét, a kicsiszolt elme felvérteztségét, „amellyel a bölcs ember képes ellenállni a rontásnak, rombolásnak” (100–101).

Imre Mihály beszéde a toposzkutatás felől értékel: mint írja, a *Querela Hungariae* kutatása sokat köszönhet Tarnai ihletésének, ebbe írásait éppúgy beleértve, mint a vele folytatott személyes beszélgetéseket. Aztán itt is előkerül „a tudományelméleti, antropológiai tágasság és a filológiai szigorral, megbízhatósággal feltárt szöveg korrelációjának rendkívül szerves, összetett értelmezése” (104) mint Tarnai életművének legtanulságosabb sajátossága, ahogy tapintatos, szerény személyiségének felidézése is.

A kötetben olvasható írásokról összefoglalóan megállapítható, hogy tárgyuk szerint egytől egyig Tarnairól szólnak, ugyanakkor legalább ennyire megmutatják szerzőik értékrendjét, egyéniségét is. Némely karakterjegyre keserűen és lemondóan akár legyinthetnénk is: azok manapság éppen hogy „korszerűtlenné” teszik őt. De pontosan ezért megkerülhetetlen, elérnivaló ideál, amit Tarnai Andor képvisel: az egyik az alaposág, szerénység, tömörség („atticus” stílus, vö. Kovács Sándor Iván, 30); a másik a belső szabadság, amely jókora távolságtartást ad neki a divatok, a kedvezések vagy éppen azok hiányának vonatkozásában. Ugyanakkor visszatérő motívum a szakmai erkölcs egyik-másik eleme: a következetesség, alaposág, az elkezdett munka befejezése. Azt hiszem, amikor ebben a tekintetben Tarnai mint példakép állítódik az olvasó elé, ebben szemernyi túlzás vagy idealizálás sincs.

A szerkesztői jegyzet a kötet végén összefoglalja azt, ami magukon a szövegeken és az érzékeny képválogatáson is átragyog: mű és élet szerves egységét, a szakmai és emberi megbízhatóság, hitelesség „mára szinte teljesen kiveszett kutatói habitusát” (106). S azt is, hogy „a kutatásban soha nem érdemes a kisebb ellenállás, a könnyebb megoldások irányába elmozdulni, az igazi eredmények mindig a rögzösebb úton járva érhetők el” (108). Ezek a jellemvonások pedig – állapítom meg, előző bekezdésbeli rezignációmnak némileg ellentmondva – éppen annyira aktuálisak ma, mint a szorosan vett szakmai örökség.

Gábor Csilla
(BBTE)